

Cséka György

Élhető kompromisszum (?!), avagy az Egyetemi Könyvtár alapkatalógusának digitalizálásáról

Az ELTE Egyetemi Könyvtára műemléki jellegű, könyvtártörténeti jelentőségű, 120 éves alapkatalógusa Magyarországon egyedülálló módon lett digitalizálva és vált elektronikusan hozzáférhetővé. A digitalizálás számos könyvtárszakmai kérdést felvetett, és több éles döntési helyzetet is szült, amikor mérlegelni és választani kellett egy szakmailag tökéletes, de talán soha el nem következő jövő és a kompromisszumokkal ugyan, de – mindenki, főleg a használók, olvasók számára – élő és valóságos jelen között. Szerintem jó döntés született. „Örülünk, Vincent?” Szerintem igen.

Az alapkatalógusról számokban

Az Egyetemi Könyvtár első és legrégebbi szerzői betűrendes cédulakatalógusa az alapkatalógus. Formájára nézve különleges, hiszen 18×23 cm méretű, jobbra különálló lapokból áll, amelyek dobozokban vannak elhelyezve. Egy dobozban megközelítőleg 300 cédula van. A 3441 dobozból álló alapkatalógusban így több mint egymillió katalóguscédula található (1. ábra). A cédulák kis hányada kézzel írott, nagyobb részük gépirásos.

1. ábra Az Egyetemi Könyvtár alapkatalógusa

Az alapkatalógus története, leírása, értéke

Az Egyetemi Könyvtár történetének több szempontból is fontos mérföldköve az 1876-os év. Ekkor készült el, Szkalnitzky Antal tervei alapján, a könyvtárnak ma is helyet adó épület, továbbá elindult az a könyvtári reform, amely megvetette az első cédulakatalógusok, az alapkatalógus és egy szakrendi katalógus alapját. A könyvtár állományáról, állománya bizonyos részéről korábban csak kötetes katalógusok készültek.

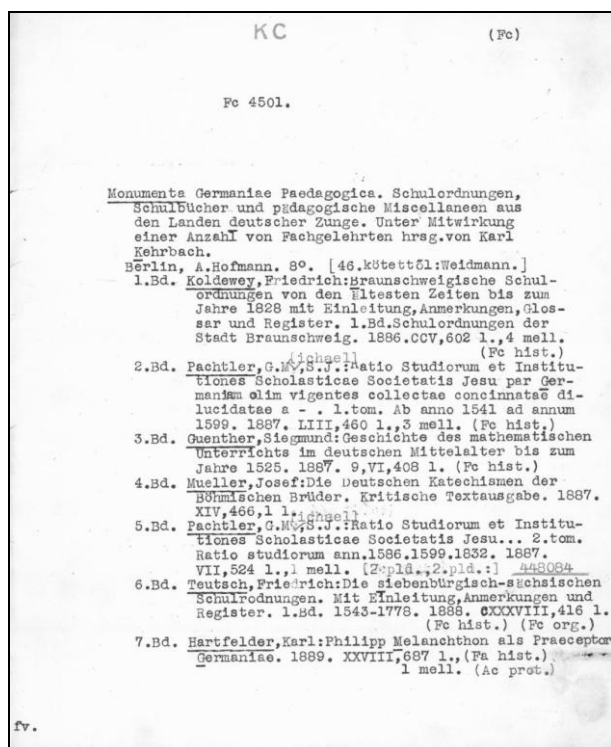
Az 1876-ban felállított alapkatalógus a teljesség igényével készült, hiszen a folyóirattár és a kézirat- és ritkaságtár gyűjteményein kívül a könyvtár teljes nyomtatványállományát igyekezett feltárni.

A katalógust, noha 1925-től olvasói használatra elindítottak az Egyetemi Könyvtárban egy újabb, „modern”, betűrendes kartotékrendszerű katalógust, egészen 1996-ig, az online katalógus beindításáig vezették. Formailag két részből áll, a voltaképpen alapkatalógus 1989-ig tartalmazza a feldolgozott műveket, ennek folytatása egy, az új címleírási szabályzat szerinti, „átmeneti” katalógus az 1989 és 1995 között feldolgozott művekkel. Az Egyetemi Könyvtár legteljesebb, állományát legpontosabban tükröző katalógusa az alapkatalógus. Csak ez tartalmaz sorozati lapokat (2. ábra), és a később indított tárgyszó- és decimális katalógusokkal egyidejűleg ennek a katalógusnak a céduláira is rávezették az adott mű tárgyszavait, decimális számait.

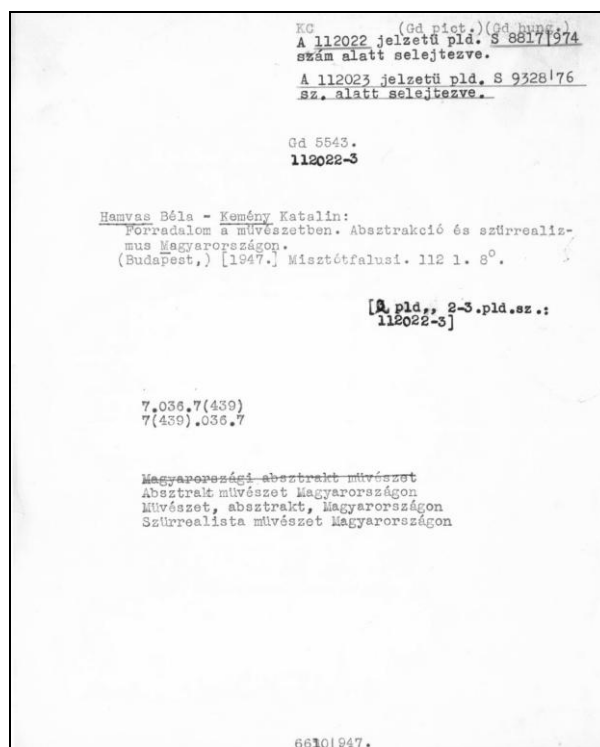
Mivel a katalógus sokáig alapvetően szolgálati katalógus volt, a leltár funkcióját is betöltötte: a cédulákra rávezették a kötet esetleges elveszését

és ennek okát, a megcsonkulását, a leselejtezését (3. ábra)], továbbá azt, ha időközben különgyűjteménybe sorolták és új jelzetet kapott, vagy éppen politikai okokból nem volt kölcsönözhető (4. ábra),

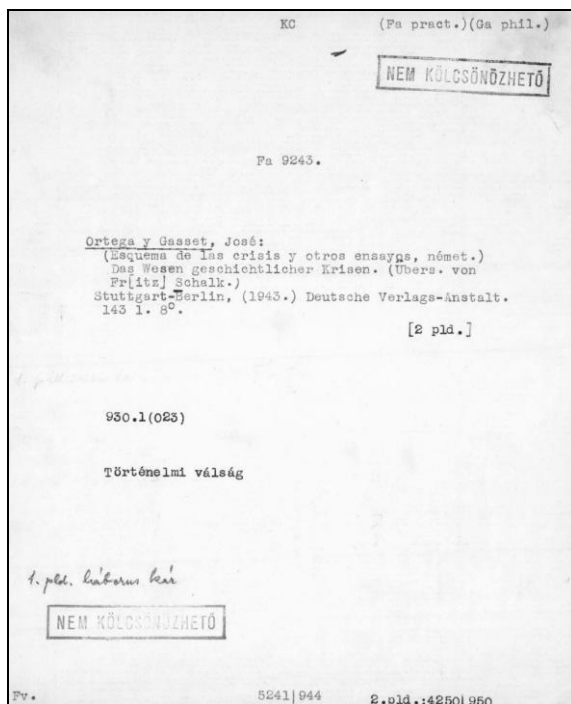
de minden egyéb információ is rákerülhetett, ami a könyvvel kapcsolatos volt, és amit a könyvtáros fontosnak ítélt (5. ábra).

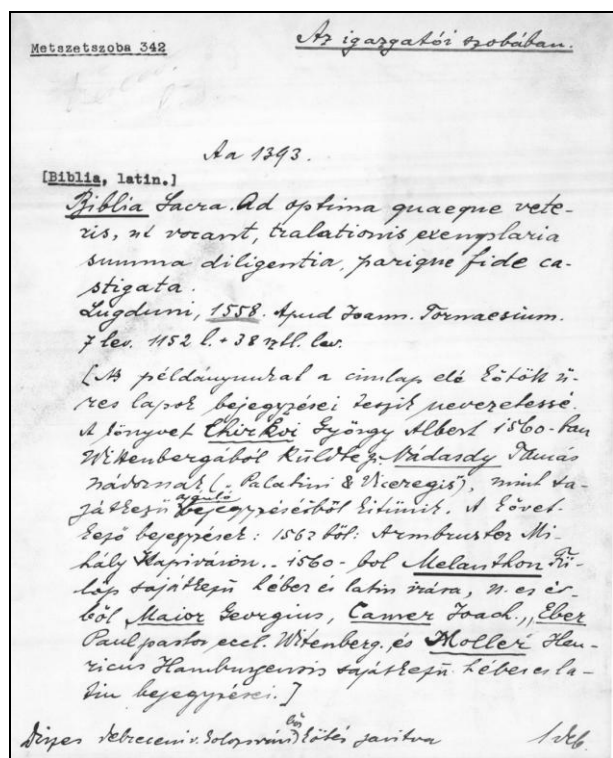
2. ábra Egy sorozati lap

3. ábra Katalóguscédula, leselejtezett példányokkal

4. ábra Politikai okokból nem kölcsönözhető mű

5. ábra Egy különleges Biblia, annak története, bejegyzései és helye

A katalóguson nyomot hagyott a könyvtártörténeti kor is, a címleírási rendszerek, szabványok változásai. Kezdetben a formai feltárás kereteit, ahogy a többi magyarországi könyvtárban is, a német katalógizálási iskola, az ún. Porosz Instrukció határozta meg. Természetesen a könyvtár később követte a különböző magyar szabványok, szabályozások (pl. A központi címjegyzék katalógizálási szabályai. Budapest, Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ, 1928., A címfelvétel szabályai. Budapest, Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ, 1944., MSZ 3424-52 Könyvtári címleírási szabályok, 1952.) változásait, ám gyakorta nem minden ponton, és ahol lehetett, igyekezett a saját gyakorlatának megfelelő megoldást választani. Az újabb szabályozásokkal járó változtatásokat úgy próbálták beépíteni az alapkatalógus rendszerébe, hogy megőrizték annak egységét.

Az alapkatalógus unikalitása, könyvtártörténeti értéke, érdekessége tehát abban áll, állhat, hogy egy hatalmas korszakot ível át, megőrizve magán a történelem és a könyvtárosok „lenyomatát”, céduláin sok, gyakran pótolhatatlan könyvtár- és kortörténeti információt hordozva.

A digitalizálás okai, érvek, ellenérvek

Digitálisnak nevezhető korunkban minden könyvtár legtermészetesebb vágya, óhaja, bár talán ennél is több: létkérdése, hogy kihasználva a technika nyújtotta lehetőségeket, előbb állománya leírását, majd állományát minél szélesebb körben megoszassa, távolról, azaz bárhol elérhetővé tegye az interneten keresztül, megszabadulva így a fizikai helyhez kötöttség korlátaival. A fenti megfontolások, továbbá a könyvtártörténeti értékű katalógusnak a napi használatból, és az ebből eredő állapotromlásból való kivonásának és archiválásának szándéka indították 2008-ban az Egyetemi Könyvtár arra, hogy gyors és hatékony megoldást keressen legteljesebb katalógusának, és ezzel már egész állománya adatainak közzétételére a weben.

Egy katalógus, egy könyvállomány elérhetővé és több szempontú kereshetővé tételére a minőségileg legtokéletesebb módszer az adatok utólagos bevitele a könyvtár meglévő online adatbázisába, aminek két útja van: a rekatalógizálás, ami autopszia alapján, és a retrospektív konverzió, ami a katalóguscédula alapján történik.

Lényeges kérdés azonban, mekkora állomány adatait kell utólag bevinni, a munkának mekkora az idő- és a költségvonzata, továbbá milyen a minősége?

Mennyiségileg az Egyetemi Könyvtár esetében egy millió fölötti katalóguscéduláról és/vagy könyvtári egységről volt szó. Egy katalóguscédula adatainak rögzítése 200-250 Ft körül mozog. Ennyi adat bevitelének időtávja pedig természetesen a párhuzamosan dolgozó adatbevitelők számától függ. Sajnos, a figyelembe veendő szempontok közül a munka költségvonzata önmagában eldöntötte a kérdést, hiszen sem pályázati pénzből, sem a könyvtár fenntartójától nem remélhattunk a közeli vagy a távoli jövőben egyszerre, egy összegben ekkora támogatást. Alternatív megoldást és jó gyakorlatot kellett keresni.

Jó megoldásnak és addigra már sok helyütt bevett gyakorlatnak tűnt a katalóguscédulák digitalizálása, amire azonban magyar példa akkor még nem volt.

A digitalizálás természetesen több lépésből állhat, és az eljárás nagyrészt a katalóguscédulák techni-

kai minőségétől, milyenségétől függ. Egy hagyományos, nagyobb kártyaméretű kartonra valamilyen (író)géppel, sokszorosító eszközzel felvitt, jól olvasható, jó minőségű szöveg digitalizálása után, következő lépésként jó eséllyel és minőséggel alkalmazható az optikai karakterfelismeretés (OCR), ezután pedig, következő lépésként valamilyen (pl. XML) konverzióval az adatok betölthetők az integrált könyvtári rendszerbe, az online katalógusba.

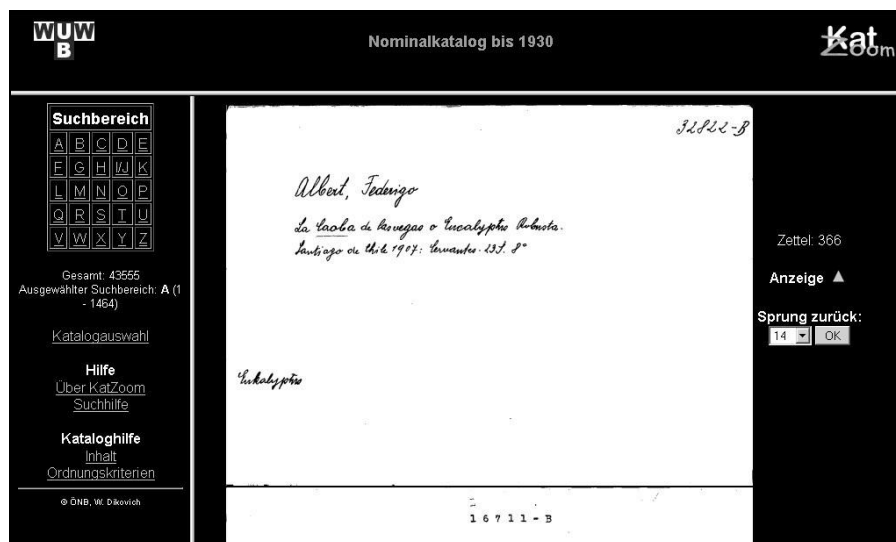
Miután eldől, hogy az Egyetemi Könyvtár esetében nem járható út a rekatalogizálás vagy a retrospektív konverzió, és az is, hogy a katalógust digitalizálni kellene, 2008 végén, a tervezés fázisában elvégeztünk egy digitalizálási tesztmunkát. A teszt során kiderült, hogy ami a katalógus értéke, unikalitása, különlegessége, az a feldolgozásának fő nehézsége is egyben, mert a digitalizálást követően nem sikerült semmilyen jó, vagy akárcsak elégséges eredményt elérni az optikai karakterfelismerő szoftverekkel. A katalóguscédulák kora, minősége (textúra, vastagság, szín stb.) változó, a rajtuk lévő információ hol kézzel, hol géppel írott, és a kéz- illetve gépírásokon belül is nagy változatosságot mutat, amivel sajnos a mai napig nem tud megbirkózni egyetlen szoftver sem.

Így a katalógusdigitalizálás több fázisából az Egyetemi Könyvtár esetében egyedül a szkennelés maradt és utána a cédlák (fájlok, képek) valamilyen módon való publikálása.

A döntési helyzet tehát ez volt: a hagyományos, legjobb minőséget hozó módszer sem a közeli,

sem a távoli jövőben nem járható, beláthatatlan, drága; a cédlák digitalizálása, majd a karakterfelismeretés kompromisszum, nagy benne a hibaszázalék, de végeredményben járható út, hiszen a teljes állomány adatai hozzáférhetővé válnak egyetlen online katalógusban – sajnos azonban, esetünkben ez sem volt megvalósítható a katalóguscédulák minősége, milyensége miatt.

Egyetlen választás maradt: vagy marad minden „a régiben”, azaz az állományunk legnagyobb, legértékesebb része, ennek adatai távolról nem elérhető, csak az épületben, vagy pedig a kompromisszum kompromisszumát választjuk a használóink, az olvasók érdekében: a digitalizálást karakterfelismeretés nélkül, valamilyen publikáló, képnézegető, lapozó szoftverrel. A kompromisszum kompromisszuma melletti további érv volt (a fő és kikerülhetetlen érv mellett, hogy ha cselekedni akarunk, nincs más út, mód) az időtényező, a digitalizálás, szkennelés, publikálás és így a hozzáférés, megosztás gyorsasága, továbbá a munka költséghatékonysága. E megoldás mellett „szavaztak” a hasonló módon megvalósult, elérhető és jól használható külföldi példák és gyakorlatok is, például az *Oszták Nemzeti Könyvtár* (6. ábra), <http://katzoom.onb.ac.at/katzoom/>, több bécsi könyvtár, és a heidelbergi egyetemi könyvtár digitális katalógusai (7. ábra), <http://www.ub.uni-heidelberg.de/helios/kataloge/digikat.html>. Nem elhanyagolható érv az sem, hogy adott esetben, a későbbiekben a digitális állományról még mindig készülhet retrospektív konverzió.

6. ábra Az Osztrák Nemzeti Könyvtár egy digitális katalógusa: a KatZoom rendszer

7. ábra A Heidelbergi Ruprecht Karl Egyetem Egyetemi Könyvtárának digitális katalógusa: a DigiKat

A digitalizálás technikája, menete

Az alapkatalógus digitalizálását és publikálását az *Arcanum Adatbázis Kft.* végezte. A munka 2010 decemberének végén kezdődött és 2011. április 15-én, a XVIII. Nemzetközi Könyvfesztivál egyik programján, a „Digitális közgyűjtemények a Web-en” c. konferencián már a kész, interneten elérhető katalógust tudtam bemutatni a szakmai- és a nagyközönségnek.

A hatalmas szkennelési munkát, amelynek során 1.041.716 cédula lett digitalizálva, az Egyetemi Könyvtár épületében végezték el a Kft. munkatársai, hiszen a katalógust értékére és méretére való tekintettel, továbbá mivel még a szkennelés alatt is a felhasználók rendelkezésére kellett hogy álljon, nem lehetett az épületből kivinni. A munkát professzionális nagysebességű lapadagolós szkennerekkel végezték, 300 DPI felbontású JPEG képeként digitalizálva a cédulákat.

Az elkészült „mű”

Az Egyetemi Könyvtár számára fontos szempont volt az, hogy hogyan, milyen környezetben és milyen módon kerül publikálásra az alapkatalógus. Szerettük volna, ha a digitalizált katalógus amellett, hogy Magyarországon egyedülálló módon valósult meg, a kényelmes és gyors használható-

ság mellett esztétikus és élményt nyújtó alkalmazásként kerül fel az internetre. Olyan alkalmazásként, amelyhez hasonlókat a könyvtár használói, az egyetemisták, a diákok is használnak különféle mobil eszközeiken. Szempont volt, hogy csak ott kössünk kompromisszumot a katalógusdigitalizálásban és publikálásban, ahol feltétlenül szükséges, ahol elkerülhetetlen; minden egyébben igyekeztünk, hogy a lehetőségek szerint friss, előremutató megoldás szülessen.

Így esett a választás a Cooliris (<http://www.cooliris.com>) – akkor még ingyenes – képnézegető, lapozgató flash alkalmazására, amit az Arcanum munkatársai továbbfejlesztettek a katalógus számára.

A katalógus az interneten

(<https://edit.elte.hu/ulibca/>) ugyanabban a formában, szerkezetben érhető el, ahogy régebben a maga fizikai valójában volt használható, csak jóval gyorsabban, hatékonyabban és természetesen a világ bármely pontjáról (8. ábra).

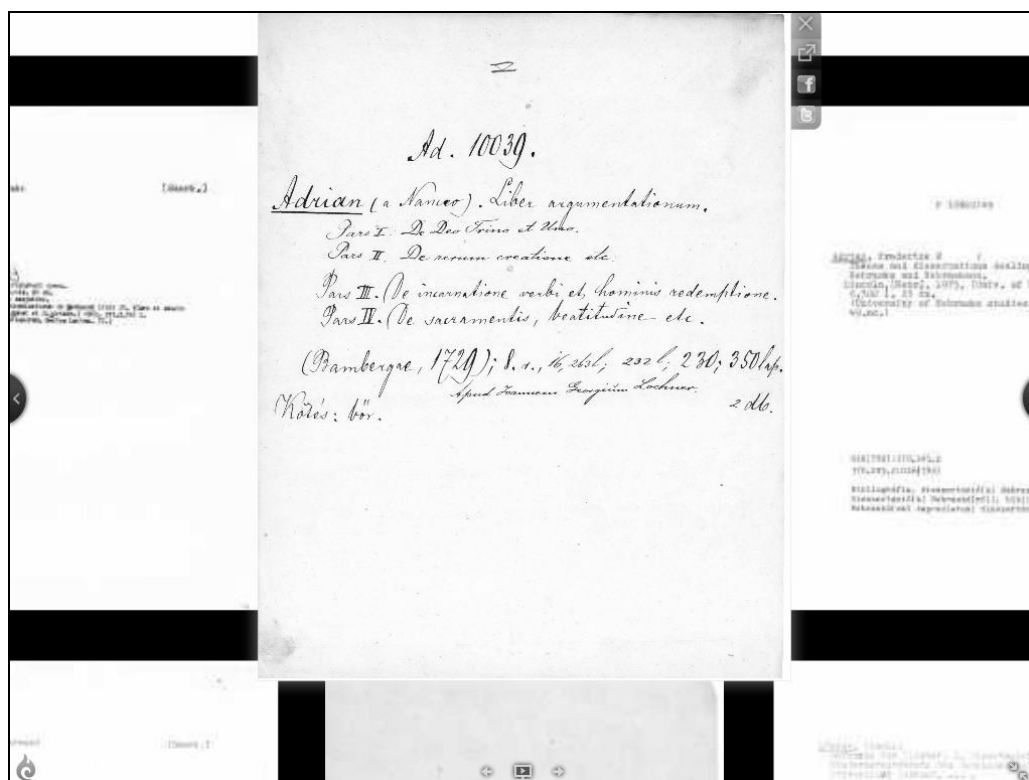
A katalógusszerkezet a következő: a katalógusdobozok/mappák az abc-renden belül számozva vannak, például az „A” betű 145 számozott dobozban/mappában van. Minden doboz/mappa „címe” tartalmazza a betűt, a doboz sorszámát és az abc-tartományt: „A001 A-Abak”. Egy dobozban/mappában kb. 300 cédula/fájl található. Mivel az alapka-

talógus dobozaiban további alosztások is találhatóak, ezek az internetes változatnál is jelölve vannak, különböző színű keretekkel. Az alosztások a dobozokban jellemzően egy félbehajtott A4-es lapban lévő cédulák, így egyfajta mappaszerkezet valósul meg bennük. Egy-egy nagyobb, több mű-

vel szereplő szerző vagy sorozat (l. 2. ábra) vagy könyvtípus (pl. Biblia) kapott jellemzően ilyen „gyűjtőt”, ezeket adott esetben újabb alosztások, mappák bontják tovább (pl. Biblia – teljes szöveg – poliglott stb.).

8. ábra A digitális alapkatalógus

9. ábra Az alapkatalógus „teljes képernyős” módban

A rendszer használatát egy rövid leírás segíti a katalógusról, valamint elérhető egy részletes használati útmutató is, magyar és angol nyelven (10. ábra).

A weboldal címében az „edit” az *ELTE Digitális Intézményi Tudástárát* jelenti, az „ulibca” pedig kis játékkal egyrészt az „university library catalog”-ot, másrészt az orosz nyelven tudók számára (ulibca/ulibka: улыбка) a mosolyt.

Tapasztalatok

A katalógus ilyen formában történő digitalizálását és publikálását megelőző jogos szakmai félelmek, aggodalmak, úgy tűnik, jórészt alaptalanok voltak, ha a felhasználók, olvasók visszajelzéseit vesszük figyelembe. Annak ellenére, hogy az alapkatalógus korából, rendszeréből, minőségéből következően nem egyszerűen kezelhető, nem rögtön átlátható, és annak ellenére, hogy ez a katalógusdigitalizálás

a kompromisszumok kompromisszumát jelenti, kevés olyan reakció érkezett az internetes felhasználók köréből, amely részben vagy teljes egészében negatív lenne.

Jellemző inkább az öröm, amit tapasztalunk, melyet a könyvtárba betérő használó érez, amikor elmondjuk, hogy most már nem kell bejönnie a még oly szép épületbe, ha az alapkatalógusban szeretne keresgélni, mert megteheti ezt otthonról is.

Természetesen a katalógus nem összevethető egy korszerű online rendszer, egy adatbázis szerkezetével, annak számtalan keresési, rendezési lehetőségével, kényelmi funkcióival és szofisztikáltságával.

Viszont van, most van, nem a jövőben. És mindenki hozzáférhet. És kereshető, ha lassabban, ha kompromisszumokkal is, de az Egyetemi Könyvtár teljes állományának adatai hozzáférhetők.

10. ábra Az alapkatalógus használati útmutatója

Irodalom

DANCS Szabolcs: Retrospektív konverzió nagyüzemi módon: az ADAM-projekt. = TMT, 57. köt. 2. sz. 2010. http://tmt.omikk.bme.hu/show_news.html?id=5279&issue_id=512

DOMANOVSKY Ákos: Az Egyetemi Könyvtár leíró betűrendes katalógusainak cédula-besorolási szabályzata. Budapest, 1974. Gépirat. Egyetemi Könyvtár, Kézirat- és ritkaságtár, J203. p. 19.

DOMANOVSKY Ákos – PÁLVÖLGYI Endre: A budapesti Egyetemi Könyvtár katalógushálózata. Budapest, 1956. Gépirat. Egyetemi Könyvtár, Kézirat- és ritkaságtár, J157. p. 34.

Az Egyetemi Könyvtár egy évszázada, 1874-1980. szerk. Szögi László. Budapest, ELTE Egyetemi Könyvtár, 2008. p. 265.

Az Egyetemi Könyvtár története és gyűjteményei. Szerk. Szögi László. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2008. p. 312.

HANGODI Ágnes: A retrospektív konverzió válogatott szakirodalmi. = <http://ki.oszk.hu/content/retrospekt-v-konverzi-v-logatott-szakirodalmi>

HORVÁTH Tamás: A nemzeti könyvtár az élethosszig tartó tanulásért. = Agrárkönyvtári Hírvilág, 18. köt. 3. sz. 2011. <http://www.omgk.hu/AH2011/3/oszk.htm>

KNAPP Éva – SZÖGI László: Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtára. Budapest, ELTE EK, 2012. p. 224.

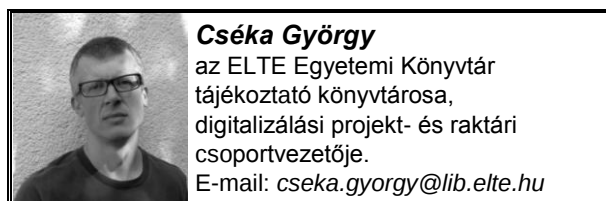
LENGYEL Mónika – MAGYAR Gábor – ANDAHÁZI SZEGHY Viktor: Mindenki másképp csinálja! A retrospektív konverzió két útja. Összehasonlító esettanulmány. Workshop 2012. =

http://videotorium.hu/en/recordings/details/4102.Mindenki_maskepp_csinalja_A_retrospektiv_konverzio_ket_utja.

POGÁNYNÉ RÓZSA Gabriella: A nagy katalogizálási irányzatok kialakulása a XX. század első felében. = Könyvtári Figyelő Új folyam 11. (47.) köt. 2. sz. 2001. p. 263-273.

TÓTH András – VÉRTESY Miklós: A budapesti Egyetemi Könyvtár története (1561-1944). Budapest, 1982. p. 585.

Beérkezett: 2012. IX. 23-án.

Márai-program 2013

Kétszázmillió forintos kerettel folytatódik a *Márai-program*, valamint 100 milliós pályázati keret áll rendelkezésre jövőre tudományos és szakkönyvkiadásra – többek között erről született megállapodás L. Simon László, az *Emberi Erőforrások Minisztériumának* kulturális államtitkára, valamint a *Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülés (MKKE)* képviselőinek tárgyalásán.

A megbeszélésen szó volt a Márai-program folytatásáról, a szakkönyvkiadás támogatásáról és a *Balassi Intézet Publishing Hungary* elnevezésű, a magyar könyvek külföldön való bemutatásáért és népszerűsítéséért felelős programjáról – közölte a minisztérium 2012. október 31-én szerdán az *MTI*-vel.

Tájékoztatásuk szerint megegyezés született arról, hogy a Márai-programot a *Nemzeti Kulturális Alap (NKA)* és a kulturális tárca 2013-ban megváltozott tartalommal viszi tovább.

Ennek értelmében a kollégium 200 millió forinttal támogat könyveket, amelyeket a program korábbi tartalmához hasonlóan könyvtárakhoz juttat el.

A felek egyetértettek abban, hogy új feltételként az állam olyan kiadványokat támogat, melyek létrehozásához és megjelenéséhez korábban semmilyen támogatás formájában nem járult hozzá.

A tárca és az NKA nyitott arra, hogy amennyiben jövőre jelentősen bővül a kuratórium számára rendelkezésre álló forrás, növeli a Márai-program keretösszegét.

A tárca továbbá elfogadta az MKKE elnöksége képviselőinek javaslatát arról, hogy tudományos- és szakkönyvkiadásra a 2013-as évben az NKA 100 millió forintnyi értékben pályázatot írjon ki.

A nemzetközi könyvvásárokon való magyar jelenlét megszervezésében *Hatos Pál*, a Balassi Intézet igazgatója nyitott az MKKE-vel való együttműködésre – olvasható a közleményben.

Forrás: MTI 2012. október 31.